

йових суди – у Львові та Кракові. До території підсудності Вищ. крайового суду у Львові належала Буковина. Судді призначались пожиттєво імператором або від його імені посадовими особами. Під час призначення вони давали служб. присягу та присягу на вірність конституції. Усі суд. рішення виносились від імені імператора.

Суддею міг стати австрійс. гр-нин чол. статі, який мав вищу юрид. освіту і стаж роботи за спеціальністю не менш як три роки та склав письмовий і усний іспит. При прийнятті суд. рішень судді визнавались вільними і незалежними. Суддя міг бути усунений із посади на підставі закону та на основі суд. рішення. Суддя міг бути тимчасово відсторонений від посади за наказом голови суду чи вищ. суд. органу, за умови термінової передачі його справи для розгляду компетентного суду. Заборонялись переведення та відставка суддів проти їх волі, крім випадків, передбачених у законі. У разі допущення суддею суд. помилки на нього можна було подати цив. позов. Вищ. суд. інстанцією в Австрії був Верх. суд. та касац. трибунал у Відні (Держ. трибунал). Порядок формування та компетенція даного суду визначались Осн. законом від 21 груд. 1867 про створення Держ. трибуналу. Згідно з параграфом 1 цього Закону, Держ. трибунал створюється з метою вирішення спорів між владою і спірних питань публ. права, які виникають у королівствах і землях, представлених у Рейхсраті. Держ. трибунал складався з президента і віце-президента, яких цісар призначав пожиттєво. До складу трибуналу входило 12 членів і 4 заст., котрі також пожиттєво

призначались цісарем, з числа кандидатів (по 3 особи на місце), обраних в однаковій кількості кожною з палат Рейхсрату. У К. А. 1867 також передбачалося створення Вищ. адм. трибуналу. Його повноваження мали визначатись окр. законом. У берез. 1865 підготовлений проект закону було прийнято Рейхсратом, а з 2 жовт. 1875 – санкціоновано імператором.

До складу Адм. трибуналу входили перший, другий (з 1894) президенти, президенти суд. сенатів та їх радники. Їх призначав на посаду цісар за поданням РМ.

Осн. закон від 21 груд. 1867 про права громадян для королівств і країв, які представлені в Рейхсраті, гарантував рівність усіх гр-н перед законом. Скасовувались усі форми феод. залежності, але на практиці не завжди забезпечувалась рівність усіх гр-н перед законом і судом. Так, із значними труднощами відбувалась реалізація виб. права та однакового доступу до держ. управління. Недосконалість виб. права відображають результати виборів до Рейхсрату, що проводились у Галичині та Буковині. Так, укр. нас., котре становило 13% від усіх мешканців Австрії, 1879 обирало до Австрійс. парламенту лише 3-х депутатів із 353, а з 1897 – 11-х із 425.

Разом з тим К. А. 1867 надавала гр-нам імперії юрид. можливість для б-би за свої права, й укр. нас. користувалось нею. Осн. закон про права гр-н для королівств і країн, які представлені в Рейхсраті, також гарантував свободу об'єднань та зборів. У параграфі 19 цього Закону вказувалось, що «усі народи д-ви, які належать до різних рас, рівні у своїх правах. Кожен народ має

невід'ємне право на використання в школах та держ. установах своєї мови». Конституція також гарантувала усім народам здобувати освіту своєю рідною мовою. Однак незважаючи на зусилля укр. нас. Галичини, за кожний крок у сфері освіти потрібно було боротись. Норми К. А. 1867, що регулювали права і свободи людини та гр-нина, мали позитивний вплив на подальший розвиток австрійс. конституціоналізму.

Лит.: Конституція Австрії 1867 р. В кн.: Хрестоматія з історії держави і права України / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2003.

М. М. Кобилицький.

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА, Конституція України 1710, Бендерська конституція, Конституція Української Гетьманської держави, Перша українська Конституція від 5 квіт. 1710 – 1) Політ.-прав. акт, різновид договору «Pacta Conventa» про характер і структуру відносин між монархом-сувереном – швед. королем Карлом XII та нобілітетом – Військом Запороз. із визначенням принципів організації влади та управління (О. Алфьоров, Д. Журавльов, О. Субтельний, Н. Яковенко); 2) внутр. тристоронній договір між гетьманом, козац. старшиною та запорожцями щодо їх участі в держ. управлінні та гарантування взаємних прав і вольностей (М. Грушевський, А. Скальковський, Д. Яворницький); 3) Конституція Укр. д-ви (О. Апанович, Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, В. Смолій, Л. Шкляр).

Док-т складається з преамбули, 16 статей і присяги гетьмана. Його невід'ємними частинами є два акти: «Підтвердження договорів і постанов

королем Швеції Карлом XII» та «Лист Карла XII до кошового отамана Запорізької Січі Якіма Богуща» від 10 трав. 1710.

К. П. О. представлена у 2-х ориг. примірниках лат. та староукр. мовами. Відповідно автентичною назвою док-та є «Договори і постанови прав та вольностей військ. між Ясновельможним його милості паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького та між Генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким, прийняті публічною Ухвалою обох сторін і підтвержені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах». Їх виникнення пов'язане з наявністю в тексті поняття «Constitutiones» та використанням його при скороченому позначенні док-та. Загальноприйнятою є назва «К. П. О.», взята в наук. обіг 2008 з укр. оригіналу тексту домовленостей.

Передумовою та приводом для прийняття К. П. О. стали суперечка і суд. процес між А. Войнаровським, як спадкоємцем І. Мазепи, та укр. старшиною 1709 з приводу відмови від гетьманства, але не від особистого скарбу гетьмана. Тож, предметом суд. розгляду стала специфіка управління фінансами у Війську Запороз. – невідокремленість гетьман. казни від загальнодерж. Ця дискусія, на думку О. Кресіна, сприяла ревізії самих основ д-ви і права Гетьманщини та усвідомленню козац. старшиною необхідності закріплення повноважень владних структур Гетьманщини.

К. П. О. була розроблена під кер-вом Пилипа Орлика за активною участю кошового отамана К. Гордієнка, ген.

старшин А. Войнаровського, Д. Горленка, І. Ломиковського, І. Максимовича та Ф. Мировича. Крім того, у процес підготовки проекту Конституції було залучено широке коло представників духівництва та укр. старшини. У примітці до ст. 6 Конституції Пилип Орлик зазначав: «Над цим ми працювали більше місяця. Мої висланці їздили і приїжджали два рази в Україну і з України. Мені це найбільше завдало праці, бо я мусив зложити цифрами проект для знатної старшини з України». Про авт. колектив гетьман писав: «Поміж особами, що обмірковували точки цього док-та, були пани Войнаровський, Гордієнко, Горленко, Ломиковський, Мирович, Максимович, Іваненко, Карпенко і деякі прізвища я вже не пригадую за давністю часу, але були зі мною на нарадах люди світського і духовного стану та численні знатні особи, що відвезли наші рішення на Україну».

К. П. О. вперше була введена в наук. обіг у сер. 19 ст. завдяки плідній праці Д. Бантиш-Каменського. Текст док-та був опублік. на сторінках журн. «Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете»: в 1847 – лат., 1859 – староукр. мовою. До висвітлення тексту Конституції долучився укр. історик М. Маркевич. Підкреслюючи вагомий внесок А. Маркевича, Ін-т д-ви і права ім. В. М. Корецького НАН України перевідав 2004 до 200-річчя з дня народження науковця 1-й та 2-й томи кн. «История Малоросии», в якій подано ориг. текст К. П. О.

Першим наук. оцінку док-та запропонував 1841 А. Скальковський, а зго-

Титульний і останній аркуші Конституції Пилипа Орлика. 1710

дом власне бачення істор.-прав. природи К. П. О. обґрунтували відомі укр. науковці: В. Антонович, О. Апанович, М. Грушевський, В. Гончаренко, Г. Демиденко, В. Єрмолаєв, В. Замлинський, М. Костомаров, О. Кресін, О. Оглоблін, О. Прицак, В. Рум'янцев, В. Смолій, О. Субтельний, Д. Яворницький та ін. Окремо слід згадати перше юрид. дослідження Конституції, здійснене М. Василенком у 1929.

Джерелами К. П. О. стали ряд важливих док-тів, серед яких: Зборівський договір 1649, Білоцерківський договір 1651, Берез. статті 1654, Переяслав. договори 1659 і 1674, Батуринські домовленості 1663, Моск. договір 1665, Конопські статті 1672 та ін. Вони регламентували договірні засади взаємовідносин гетьмана та козац. старшини.

К. П. О. мала демократ. характер та втілювала в собі республік. ідею держ. устрою.

У преамбулі «Конституції...» йдеться про вищість і могутність Божественної влади й пояснення причин втрати козаками власної державності як кари за «примноження неправди та беззаконня». Док-т розкриває теорію походження ко-

зацтва, за якою «народ козац., давній та відважний, раніше званий хозарським» став засновником Київ. д-ви і першим, ніж кн. Володимир Святославич, християнство прийняв Каган «хозарів-козаків». Такий підхід, на думку укр. дослідників М. Страхова, А. Слюсаренка, М. Томенка, став підґрунтям ідеї самост. укр. народу та його природного права на власну д-ву. У вступній частині док-та зафіксовано прийняття на урочистій нараді одностайного рішення про передання гетьман. булави ген. писарю Пилипу Орлику. На новообраного гетьмана покладалась обов'язки продовжити боротьбу за визволення України й відновлення козац. прав та вольностей. Преамбула пояснює причину укладання Конституції – не дати гетьманові захопити абс. владу, а також зобов'язати дотримуватися домовленостей при управлінні д-вою.

Підкреслено, що положення Конституції будуть чинними та незмінними і для наст. гетьманів. Однак політ. реалії призвели до того, що вона діяла лише на тер. Правобереж. України (до 1714).

У пункті першому «Конституції...» закріплено офіц. статус православ'я схід. обряду як держ. релігії, оголошено про відновлення автокефалії укр. церкви при формальному підпорядкуванні Константинопольському патріарху. Наст. пункт розкривав питання нац. суверенітету. Кордони Укр. д-ви визначалися відповідно до умов Зборівського мирного договору 1649 і були визнані за правління Б. Хмельницького. Гарантами тер. цілісності виступали гетьман та король Швеції Карл XII.

У наст. пунктах (IV, V) враховано окр. інтереси Запороз. Війська, зокрема

щодо повернення у його володіння м. Терехтимира з усіма прилеглими землями і з переправою, двох сотень Полтавського полку – Переволоччанської та Келебердянської – і всіх млинів по Ворсклі. Прибутки із цих територій мали піти на утримання старих, немічних та поранених козаків, зокрема гарантувався соц. захист козаків, які не могли себе утримувати. З цією метою на д-ву покладалась обов'язки буд-ва і підтримки шпиталю.

Центр. місце посідає шостий пункт «Конституції...», у якому були закладені засади організації та діяльності органів держ. влади. Для козац. д-ви, згідно з док-том, обрано модель монархічного держ. устрою, де монарх править за допомогою ради найвищ. посадовців. Наголошується, що саме такий устрій був притаманний Війську Запороз., аж доки гетьмани не почали правити в Гетьманщині самодержавно. Такий підхід гетьман. урядування засуджувався, оскільки призвів до великих кривд, утисків, неповаги та нехтування статусу Ген. старшини. З огляду на цей досвід, «Конституції...» закріплено спец. механізм обмеження гетьман. свавілля. Центр. місце у ньому зайняв колег. представницький орган – Ген. Рада, яка щороку тричі збиралася у Гетьман. резиденції. Перший раз – на свято Різдва Христового, другий – на свято Великодня, третій – на Покрову. На ці Ради повинні були з'являтися відповідно до наказу гетьмана і згідно з законним обов'язком «не лише полковники зі своїми урядниками і сотниками, не тільки Ген. радники від усіх полків, а й послы від Низового Війська Запороз. для слухання і обговорення справ, щоб взяти активну участь». Рішення прийма-

лися усім складом Ради, які за «Конституцією...» отримували вищу юрид. силу. Тільки за «високим рішенням Ген. ради у присутності гетьмана» урочисто і непопушно ухвалювалися: право володіння публ. маєтками та обсяг повинностей; рішення про перегляд різного роду тягарів, податків і стацій.

Викон. влада належала гетьману, якому слід було «перейнятися пильною турботою про потреби батьківщини, обмірковувати, керувати й вирішувати те, що потребуватиме вирішення». Тільки за гетьман. згодою обиралися козац. і прості урядники, а після виборів затв. гетьман. владою». Гетьман зобов'язувався виявляти турботу про стягнення публ. підвдної повинності; контролювати обсяг стягнення повинностей з простого народу, рядових козаків та ремісників. Зокрема глава Укр. д-ви наділявся певною свободою влади і впливу, щоб вирішувати справи за порадою Ген. старшини. Цей своєрідний механізм стримування і контролю застосовано у ряді ін. випадків. Ген. старшині, полковникам і радникам належало давати поради гетьману та його наступникам про цілісність батьківщини, про її заг. благо й про всі публ. справи. При цьому жодне питання не могло бути вирішене гетьманом без їх попереднього узгодження. У випадку порушення гетьманом закону «Конституція...» дозволяла висловлення старшиною докору «Його Ясновельможності, вимагаючи звіту щодо порушення законів і вольностей батьківщини, однак без лихослів'я і без найменшої шкоди високій гетьман. честі».

Значне місце в К. П. О. відведено управлінню фін. справами. Визначено порядок обрання Ген. скарбника як

відп. особи за держ. скарбницю. У його віданні перебували всі млини і прибутки, про які він мав дбати не для власної, а заг. потреби, «враховуючи думку Гетьмана». Водночас особисто гетьман не повинен жодним чином поширювати своє право обертати їх на власну користь, «обмежуючись своєю часткою прибутків, які належали на Гетьман. булаву і особу». За місц. фінансами слідкували у полках 2 присяжні скарбники, затв. спільною ухвалою обох станів: козаків і «посполитих».

Владі гетьмана, Ген. ради та ін. урядників протиставлялася суд. влада. «Конституція...» забороняла особистий суд гетьмана, наказано справи про злочини проти гетьман. честі розглядати у Ген. суді. Рішення такого суду вважалося остаточним та загальнообов'язковим.

З огляду на ці положення існують різні точки зору щодо форми Укр. д-ви. О. Кресін вбачає в них ознаки парлам.-президентської республіки. На думку Б. Сушинського, Україна визначалася як станова виборна гетьман.-парламент. республіка, з ін. боку окр. вчені доводять існування станової виб. монархії парламент. типу.

К. П. О. зайняла важливе місце в історії укр. державотворення, є зразком конст.-прав. акта Гетьманщини. Однак її положення залишилися проектними та не набули чинності. М. Грушевський підкреслив, що «хартія не судилося здійснитися... бо одержати правління цим людям ніколи не вдавалося». Категорично про недовість Конституції писали О. Апанович, І. Крип'якевич, Д. Дорошенко, Д. Яворницький. Водночас К. П. О. зробила вагомий внесок в історію укр. конституціоналізму.

Лит.: Скрипнюк О. Конституція Пилипа Орлика 1710 р.: основні правові і політичні ідеї та історичне значення // Юридична Україна, 2010, № 12; Рудик П. А. Висвітлення Конституції Пилипа Орлика в історико-правовій літературі в період до проголошення незалежності України // Часопис Київського університету права, 2011, № 4; Пакти і Конституції Української козацької держави (до 300-річчя укладення). Л., 2011; Діптан І. «Договори і постанови...» 5 (16) квітня 1710 р.: контраверсії прочитання // Рідний край, 2013, № 2.

О. В. Серета.

КОНСТИТУЦІЯ УНР 1918, Статут про державний устрій, права і вольності УНР – Осн. Закон УНР, ухвалений на останньому засіданні Малої ради УЦР 29 квіт. 1918. К. УНР 1918 налічувала 83 статті, згруповані у 8 розділів: 1) Заг. постанови; 2) Права гр-н України; 3) Органи влади Укр. Народної Республіки; 4) Всенародні Збори Укр. Народної Республіки; 5) Про Раду народних міністрів Укр. Народної Республіки; 6) Суд Укр. Народної Республіки; 7) Нац. Союзи; 8) Про тимчасове припинення громадян. свобод.

К. УНР 1918 проголошувала д-ву суверенною, самост. і ні від кого незалежною (ст. 1), надавши суверенне право усьому народу України. Реалізація суверенного права народу передбачалася через посередництво парламенту – Всенародних Зборів України.

Важливе місце в К. УНР 1918 відводилося гарантіям прав і свобод людини. Позбавити громадян. прав гр-на УНР можна було тільки за ухвалою суду (ст. 10). Гр-ни України проголошувалися рівними у своїх громадян. і політ.

правах, незалежно від статі, нац. чи реліг. приналежності, майнового чи ін. стану (статті 11–12). Гарантувалися свобода слова, друку, совісті, організації, страйку, місця проживання та ін. Громадян. й політ. свободи могли бути тимчасово припинені лише під час війни або громадян. заворушень у країні. При цьому припинення громадян. свобод не могло тривати довше ніж три місяці, і таке продовження мали ухвалити Всенародні Збори.

Затримання особи (окрім як на місці злочину), обшук особи чи приміщення, проникнення до житла могли відбуватися лише за рішенням суду. Смертна кара та тілесні покарання скасовувалися. Заборонялися також будь-яке приниження людської гідності та конфіскація майна як засіб покарання.

Верх. органом влади К. УНР 1918 визначала Всенародні Збори, які безпосередньо здійснювали вищу законодавчу владу в УНР і формували органи викон. та суд. влад УНР. Вища викон. влада належала Раді народних міністрів. Вищ. суд. органом ставав Ген. суд УНР. Влада на місцях формувалася на принципах самоврядування та складалася з виб. Рад і Управ громад, волостей і земель. Міністри УНР тільки контролювали і координували їх діяльність (ст. 50), безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ Рад і Управ, а будь-які суперечки між центр. органами влади та органами місц. самоврядування мав вирішувати Суд УНР (статті 60–68).

Вибори до Всенародних Зборів мали відбуватися на пропорційній основі шляхом заг., рівного і таємного голосування. Виб. права (як і ін. громадян.